

Minne kielet kadonneet?

Jaakko Anhava

Miksi Länsi-Rooma latinalaistui mutta Itä-Rooma ei? Miksi arabien suuren imperiumin alueilla puhutaan nykyään arabiaa mutta ei mongolien imperiumin alueilla mongolia? Voimakkaampien kansojen ja kulttuurien kielet ovat ne tietysti syrjäyttäneet. Mutta missä kulttuurien ja kansojen "voima", kyky syrjäyttää "heikompia" kieliä, oikein ilmenee? Maallikkojärjellä olettaisi, että sikäli kuin kielenvaihdoksia tapahtuu silloin kun yksi kansa alistaa muita, niin voittavana kielenä olisi tietenkin valloittajan ja häviävänä osapuolena valloitetujen kielet.

Näin tietysti on usein käynytkin, tuttua esimerkkinä Rooman valtakunta, jonka kieli latina levisi Länsi-Euroopan valtakielesi ja jätti perinnökseen nykyiset romaaniset kielet ranskan, espanjan, portugalilaisen, italian ja joukon pienempiä sekä itään romanian.

Mutta varsin hyvin tunnettua on myös, että joskus päinvastoin valloittajakansa vaihtaakin kielensä johonkin alistamiensa kansojen kielistä. Näin tapahtuu etenkin silloin, kun valloittajan ylivoima on sotilaallista mutta kulttuurisesti se on alkukantaisempi, ja valloittavat taas ovat luoneet korkeakulttuurin. Näissä tapauksissa usein valloittajat jäävät selvästi vähälukuisemmiksi kuin alistamansa kansat.

Nykyisin ollaan kovin varovaisia panemaan kulttuureja arvo- ja kehitysjärjestykseen. Varovaisuuteen on aihettakin: länsimaisen – ja yhtä lailla kiinalaisen tai islamilaisen – kulttuurisen ylvästelyn jäljet pelottavat. Kuitenkin yhteiskuntien kerrostuneisuutta ja organisaation astetta voi suhteellisen objektiivisesti mitata ja luonnehtia ilman arvovaruksia, ja lisäksi asianomaiset menneisyyden ihmiset itse ovat todistaneet arvottaneensa omaksumansa uuden kulttuurin jossakin olennaisessa suhteessa korkeammaksi – omaksumalla sen.

Tarkastelen seuraavassa sekä kirjoitetun että kirjoittamattoman historian ajalta tunnettuja valloituksia ja niihin liittyneitä kielenvaihdoksia: missä ja milloin edellistä on seurannut jälkimmäinen?

Jo muinaiset roomalaiset

Lähteäkseni tutusta liikkeelle: latina levisi vähitellen koko Rooman valtakunnan läntisten osien kieleksi – mutta vain mantereella.

Englannissa puhutaan englantia. Tämän päivänselvyuden taakse jää se seikka, että vaikka Euroopan mannermaalla latina syrjäytti Galliassa, Pyreneiden niemimaalla ja Helvetiassa puhutut kelttiläiset kielet, Rooman alaisessakin osassa Isoa-Britanniaa ne säilyivät väestön pääkielinä. Sen sijaan kelttiläiskielet syrjäytyivät Englannista historiallisesti sangen lyhyessä ajassa anglosaksien valloituksen jälkeen, 400-luvulta alkaen – siis nimenomaan Englannista: Skotlanti ja Wales olivat tässäkin toista maata. Sivilisoitumisen mittana pidettyjen hallinnon ja kaupunkikulttuurin puolesta Rooma oli huimasti edellä angleja ja sakseja, mutta ei neljänsadan vuoden valtakautenaan onnistunut latinalaistamaan Britanniaa, kun taas germaanit muuttivat Englannin kieliolot luultavasti lyhyemmässä ajassa täysin. Tämän täytyy johtua jostakin, ja jos syynä ei ollut kulttuurinen ja hallinnollinen etevämyys, täytynee olettaa germaanien määrän olleen suhteellisesti suurempi kuin roomalaisten.

Siitä, että roomalaisia ei niin paljon muuttanut Iso-Britanniaan kuin Manner-Euroopan alusmaihin, onkin olemassa suhteellisen luotettavaa tietoa, ja tämä selittää eron Manner-Euroopan ja Britannian latinalaistumisen välillä. Mutta siitä, kuinka suurin määrin anglosakseja Englantiin muutti kansainvaellusten vuosisatoina, tiedot ovat paljon epävarmempia.

Mannermaalla germaanit perustivat valtakuntia Länsi-Rooman vanhoille alueille, mutta esimerkiksi frankit onnistuivat jättämään Ranskaan vain nimensä, eivät kieltään. Mannermaan puolella siis se kaava toimi, että barbaarivalloittajat sulautuvat alistamaansa korkeampaan kulttuuriin.

Kun Rooma aikoinaan lähti laajenemaan, Apenniinien niemimaan sivistyskielinä olivat etelässä kreikka ja pohjoisessa etruski – jälkimmäinen asia usein unohdetaan, vaikka Rooman ensimmäiset hallitsijatkin olivat etruskeja. Etruskin taito ei ollut aivan tavatonta tasavallan ajan Rooman

yliuokassa. Etruskeja on pidetty arvoituksellisina, ja yksi heitä koskeva arvoitus lisää on se, ettei vain heidän kielensä vaan tiedotkin siitä ovat sittemmin huneet niin olemattomiin. Etruski edusti alun perin korkeampaa sivistysastetta kuin Rooma, ja siitä lainautui sanoja muihinkin niemimaan kieliin kuin latinaan – mutta korkeammasta sivistysasteesta ei täällä ollut kielen pelastajaksi. Rooman valtakunnan itäosissa sen sijaan tunnetusti oli: ne eivät nykyistä Romaniaa lukuun ottamatta latinalaistuneet. Tähän vaikuttivat sekä demografia että sivilisaatioasteen ero: Lähi-itä ja Egypti olivat valtakunnan ilman muuta runsasväkisimmät osat, ja siihen mennessä vallitsevaksi päässyt hellenistinen sivistys oli roomalaisten omissakin silmissä niin yliverlainen, että kreikka säilyi valtakunnan itäosien pääkielenä muissa kuin kaikkein virallisimmissa hallintoasioissa. Tietenkin kreikan hyväksi vaikutti täällä myös etäisyys valtakunnan keskukseen: Etelä-Italiastahan kreikka kyllä väistyi latinan tieltä.

Tanssi halki aikojen

Pisimmän historian, jonka aikaisista valloituksista ja kielenvaihdoksista on kirjallista aineistoa, tarjoaa Lähi-itä. Sikkäli kuin tiedämme, alueen vanhin kirjakieli sumeri ei ollut Kaksoisvirranmaassa alkuperäinen vaan nykyisestä Iranista tulleiden valloittajien kieli. Vaikka sumerilaiset omaksuivat alueella jo ennen heitä syntyneen viljely- ja kaupunkikulttuurin, he eivät omaksuneet sen kieltä. On mahdollista, että ennen sumerilaisia ei alueella ollut yhtä kieltä vallitsevassa asemassa vaan useita rinnatusten (jotkut, esim. kassi, säilyivät myöhempiin aikoihin asti). Yhden pääkielen puute vallatulla alueella saattaa yleisemminkin vaikuttaa barbaarivalloittajan kielen hyväksi kilvassa sivilisoituneempien kansojen kielten kanssa. Sumeri väistyi käyttökielenä seuraavien valloittajien kielen akkadin tieltä toisen esikristillisen vuosituhannen alkupuolella, vaikka jäikin vielä ehkä tuhannen vuoden ajaksi käyttöön sivistyksen kielenä – sumeri siis oli maailman ensimmäinen latina. Sen sijaan siitä, mitä muita kieliä akkadi mahdollisesti syrjäytti, on tietoja niukalti. Babylonian ja Assyrian kielestä akkadista yhtä kaikki tuli Lähi-idän valtakieli noin 1500 vuodeksi, ja jopa suurvaltain välisen diplomatian kieli – siis maailman ensimmäinen englantti. Tämä ei kuitenkaan pelastanut sitä viimeisen vuosituhannen eKr. alkupuolelta lähtien syrjäytymästä seuraavan valtakielen aramean tieltä, joka aramealaisten noustua valtaan Babyloniassa levisi koko Lähi-itään merkittävän nopeasti. Arameasta tuli siten vuorostaan hallinto-, diplomatia- ja kauppakieli, ja sen tiedetään syrjäyttäneen puhekielen asemasta useita muitakin kieliä kuin akkadin: ainakin heprean ja foinikian. Kulttuuri- ja kauppahegemoniansa aramea menetti kreikalle Aleksanteri Suuren ajoista lähtien, mutta kansan kieleksi se jäi pääosaan Lähi-itää aina arabivalloituksen jälkeisiin vuosisatoihin saakka (paikka paikoin sitä yhä puhutaan). Arabian nousu onkin sitten jäänyt Lähi-idän viimeiseksi kielenvaihdokseksi. Kaksi muuta koko Lähi-idän valloitusta eivät merkittävästi muuttaneet äidinkielioloja. Persian suurvaltakunnassa valloittajien oma kieli muinaispersia jäi lähinnä eliitin omaan käyttöön, ja laajan valtakuntansa hallinnon tarpeisiin persialaiset omaksuivat aramean, joka oli palvellut tässä tehtävässä jo Uus-Babylonian aikana. Olivatko syyt pelkästään käytännölliset vai vaikutiko tähän persialaisten aikaisempia Lähi-idän suurvaltoja paljon suvaitsevaisempi hallintoideologia (joka näkyi myös mm. uskonnon alalla)? Sitä en pysty ratkaisemaan. Myöhemmän hellenistisen kulttuurin vaikutus Lähi-idässä ja Egyptissä oli tietysti valtava. Mutta kuten jo mainitsin, kreikasta tuli kyllä kaupan ja sivistyksen kieli (sen tähden Uusi testamenttikiin kirjoitettiin kreikaksi), mutta kansan pääkieleksi se levisi vain Vähään-Aasiaan. Itse asiassa aramean leviämisen voima puhekielenä ei kreikkalaisvalloituksesta heikentynyt, sillä esim. foinikia ja heprea, varmaan myös monet muut kielet, väistyivät monilla seuduilla aramean tieltä vasta hellenismien vuosisatoina. Demografisten ja kulttuuristen tekijöiden ohella asiain kulkuun lienee ollut puhtaasti kielellisiäkin syitä. Akkadista lähtien valta-asemaan nousseet kielet, siis myöhemmin aramea ja arabia, ovat olleet seemiläisiä, samoin monet väistyneet kielet, aikaisemmin esim. ugarit, myöhemmin heprea ja foinikia. Ne valloittajakielet taas, jotka tiettävästi eivät syrjäyttäneet Lähi-idästä puhekieliä, siis persia ja kreikka, ovat indoeurooppalaisia. Kielellinen sukulaisuus helpottaa uuden valtakielen omaksumista äidinkielleksi.

Tämä selitys saa tukea siitäkin, että vaikka arabivalloitus syrjäytti aramean Lähi-idästä (vähitellen, eikä siis vieläkään tyystin), se ei edes uuden uskonnon arvoavan tuella saanut syrjäytetyksi persian kieltä Iranista. Toisaalta mikään välttämätön edellytys kielisukulaisuus ei ole: akkadin syrjäyttämä sumerihan ei ollut seemiläinen kieli, ei myöskään arabian syrjäyttämä egypti. (Egypti, tässä vaiheessa jo nimeltään kopti, tosin on seemiläisille sukua, mutta niin kaukaista, ettei tämä liene asiaan vaikuttanut.)

Siitä, miten arabia oikeastaan Lähi-idän ja Pohjois-Afrikan pääpuhekieleksi nousi, kiistelevät tutkijat tänä päivänäkin. Mutta se, että arabimaiden pääväestö puhuu arabiaa, on nykyään niin itsestään selvää, että helposti jää huomaamatta, ettei arabian nousu tähän asemaan vielä valloituksen aikaan ollut mitenkään moskeijassa kuulutettu.

Arabiahan on Koraanin ja koko islaminuskon pyhä kieli – mutta entä sitten? Lähes koko kristikunnan historian ajan kristinuskon pyhien kirjojen kielet ovat olleet kuolleita kieliä, joita pappien ja teologien on täytyntä vuosia opiskella. Pelkkä Jumalan sana "Olemme lähettäneet tämän arabiankielisenä Koraanina" (suura 20:113) tuskin yksin on voinut viedä arabian kieltä voittoon.

On otettava huomioon, että suuressa osassa valloittamiaan laajoja alueita arabit pitkään aikaan eivät muodostaneet väestön enemmistöä, ja alueiden aikaisemmillä kielillä, ennen kaikkea kreikalla, oli vuosisataiset sivistys- ja hallintokielen perinteet, mitä arabialla ei valloitusten aikana ollut. Arabia olisi periaatteessa voinut jäädä valloittajaeliitin kieleksi yhtä hyvin kuin muinaispersia tai oman kanta-alueensa kieleksi kuten kreikka. Uskonto epäilemättä antoi sille suuremman iskuvoiman kuin muinaispersialla oli, mutta siihen, ettei arabia uusilla alueillaan jäänyt vain teologiakieleksi, täytyy syynä olla maallisemmissa voimatekijöissä, esimerkiksi demografiassa.

Eedenistä itään

Intian 1500-luvulla valloittaneet mogulit eivät saaneet aikaan mitään kielenvaihdoksia. He tulivatkin maahan alun perin paimentolaisvalloittajina (pääosa joukoista oli turkkilaisia), jollaiset pikemminkin ovat sulautuneet valloitetuihin; mutta sivistyskielenään heillä oli persia, joka oli yhtä korkean sivistyksen kieli kuin valloitetun Intian omat – ja lisäksi sukuakin Pohjois-Intian, mogulien keskusalueen kielille. Persia sai hallinnossa niin vahvan aseman, että sen käyttö jatkui aina brittivallan alkuvuosikymmeniin (siirtomaavirkamiesten tuli opetella sitä), mutta miksikään yleiskieleksi se ei levinnyt. Tähän vaikuttivat sekä demografia (moguliyhdyneenä oli Intian väestöstä mitätön osa) että Intian perinteisen kulttuurin ja etenkin uskonnon kestävyys: Intiahan on harvoja muslimien kauan hallitsemia alueita, joilla islam ei noussut valtauskonnoksi.

Malliesimerkkinä korkeakulttuurista, joka on sulauttanut itseensä valloittajakansan toisensa jälkeen, on ollut Kiina. Sekä Pohjois-Kiinan alueita 900–1100-luvulla valloittaneet turkkilaiset ja tunguutit että myöhemmin koko Kiinan alistaneet mongolit (1200-luvulla) ja mantaut (1600-luvulla) omaksuivat muutamassa sukupolvesta kiinalaisen sivistyksen. Kiinassa jo varhaisista ajoista myös demografia on tehnyt maan pääkielen aseman jokseenkin haavoittumattomaksi.

Mongolien kävi samoin kaikkialla suunnattomassa valtakunnassaan: Iranissakin he sulautuivat pääväestöön persialaisiin, Keski-Aasiassa ja Venäjällä turkkilaisiin. Turkkilaisten suurempi väkimäärä sekä heidän sivistysetumatkansa mongoleihin (vaikka paljon kapeampi kuin persialaisten ja kiinalaisten) sai mongolieliitin vähitellen omaksumaan heidän kielensä. Venäjälläkin mongolit turkkilaistuivat, eivät venäläistyneet: tataarit toimivat Venäjän väliportaan hallintokansana kaksi ja puoli vuosisataa ja muodostivat koko väestöstäkin suuremman osan kuin myöhemmin. (Nimitys "tataari" oli tuohon aikaan paljon väljempi kuin nykyinen, muutaman tietyn turkkilaisryhmän nimi: se viittasi lähes kaikkiin venäläisten kohtaamiin turkinkielisiin.)

Peter Brent on kirjassaan *The Mongol empire* vertaillut kahden suurvalloittajakansan, mongolien ja arabien kohtaloita. Mongolin kieli sulsi pois lähes kaikkialta paitsi itse Mongoliasta, mutta arabien imperiumista laajat alueet päinvastoin kielellisesti arabistuivat. Arabeilla oli lähetystehtävä: he käännytivät alistamansa kansat islamiin (eivät tulella ja miekalla vaan ajan mittaan, mutta kuitenkin). Mongolien sallivampaa uskontopoliittikkaa nykyaika arvostaa enemmän, mutta historia ei heitä siitä palkinnut vaan jätti heidän valtakautensa historian välinäytökseksi. Myös muinaisen Persian valtakunnan kansallisuus- ja kulttuuripoliittikka (niin kuin nykyään sanotaan) oli samantyyppistä kuin mongolien, ja yhtä lailla sekään ei pysyvästi muuttanut valta-alueensa kielioloja.

Valloituksiin liittyvä kielten ja kulttuurien dynamiikka on siis hyvin vaihtelevaa: vaikka jotkut tapaukset ehkä ovat edustavampia kuin toiset, monien valloittaja- ja alamaiskansojen kielten kohtaloiden selittämisessä ollaan vasta alussa, ja se vaatii huolellista perehtymistä kulttuuri- ja sosiaalihistoriaan.

Kansojen vaelluksia

Eurooppa ei nykyisen kielellisen homogeenisuutensa tähden ole paras mahdollinen esimerkki valaisemaan kieliryhmien väistymistä ja korvautumista toisilla, joten keskeisempi aiheeni on Aasia. Ensin silti muutama sana Euroopastakin. Euroopan nykyinen valtakielikunta, indoeurooppalainen, on yleisen käsityksen mukaan levittäytynyt yli maanosan joskus kolmannen esikristillisen vuosituhannen mittaan. Tämä liittyy lukuisiin indoeurooppalaisten kansojen kulttuuri-innovaatioihin, kuten ratsupaimentolaisuuteen, raudanvalmistukseen ja pohjoisemmassa Euroopassa maanviljelyyn (vaikka tämän innovaation indoeurooppalaiset omaksuivat itse ensin muilta). Euroopan ainoiksi ei-indoeurooppalaisiksi kieliksi ovat jääneet baski ja suomalais-ugrilaiset kielet. Niin valtava ja täydellinen on ollut indoeurooppalaisten menestys Euroopassa ja Etelä-Aasiassa, että se viime vuosisadalla varmasti vahvisti uskoa hölynpölyyn indoeurooppalaisesta ("arjalaisesta") rodusta ja sen ylivoimaisuudesta. (Sana arjalainen on silti yhä täysin asiallinen tarkoittamaan Intian ja Iranin 2. vuosituhannella eKr. valloittaneita kansoja.)

Ainoa kielikunta, joka on kyennyt vyöryttämään indoeurooppalaisuutta takaisin sen valtaamilla suurilla alueilla, on ollut turkkilainen: Keski-Aasian ja Etelä-Venäjän arosuudet olivat 1. vuosituhannella jKr. asti pääosin iranilaiskielisiä, mutta turkkilaisten nousu syrjäytti iranilaiset aron valtaaitteen asemasta, ja turkkilaisiin sulautui myös uralilaisia (suomensukuisia) kieliä ja arvattavasti muitakin. Bysantin vallan päättyttyä Vähästä-Aasiasta pääosin väistyi siihen asti hallinnut kreikka sekä mahdolliset vielä puhutut esikreikkalaiset kielet.

Itse Kreikankin kielellisistä kohtaloista kannattaa mainita, että eteläiset slaavit valtasivat Manner-Kreikan sisäosat aina Peloponnesoksen niemimaata myöten 400–500-luvulla jKr., ja nämä alueet slaavilaistuivat kieleltäänkin. Otan tämän esiin siksi, että se liittyy edellä käsiteltyyn kulttuurin kehitystason vaikutukseen: eihän näet ole epäilystäkään siitä, että Bysantin alainen Kreikka edusti korkeampaa kulttuuriastetta kuin kansainvaellusajan slaavien heimoruhtinaskunnat. Asiaan vaikutti tietysti kaupunkikulttuurin yleinen taantuminen kansainvaellusten aikoina, mutta tämä on lisäesimerkki siitä, miten eri tulos kehityksestä on eri tapauksissa voinut seurata. Esimerkki osoittaa myös, miten nopeaa kehitys saattoi olla: Manner-Kreikka oli ollut kokonaan kreikankielistä aluetta ainakin puolitoista vuosituhatta, ja siinä missä lähes viisisataa vuotta kestänyt latinankielisen siviilisoituneen maailmanvallan alamaisuus ei muuttanut mitään, barbaarikansan valta mullisti kieliliot täysin sadan vuoden kuluessa. (Kreikan kieli ei ehkä kokonaan hävinnyt alueelta slaavivuosisatoinakaan, mutta pääkielen aseman se ainakin menetti.)

Mutta yhtä nopeasti tilanne myös palasi ennalleen sitten, kun Bysantti 700-luvulla uudelleen alistui Manner-Kreikan valtaansa: sataa vuotta kauemmin ei ns. rehellenisaatio liene vienyt. (Jos slaavivallan aikaan olisi laadittu kreikan kielialueen kartta, se siis olisi ensi sijassa käsittänyt nykyisen Turkin.)

Rooman ja slaavien vallan vaikutuksen epäparisuutta voisi selittää demografialla: tiheään asuttuun ja maaperältään karuun Kreikkaan ei paljon muuttanut roomalaisia asuttajia, kun taas kansainvaellusten aaltona tulleet slaavit asettuivat suurin joukoin Kreikkaan asumaan. Mutta samoihin aikoihinhan myös germaanit asettuivat laajoille alueille Länsi-Eurooppaan, eikä kansanlatina silti sieltä syrjäytynyt germaanisten kielten tieltä – eikä Romaniasta slaavien. Patenttiselityksiä siis on turha etsiä.

Mitä siperia opettaa?

Kuten kartasta näkyy, Pohjois-Aasiasta selvästi suurimpia alueita peittävät ns. altalaiset kielet, siis turkkilaiset, mongolilaiset ja tunguusilaiset, joitten ei vahvistumassa olevan käsityksen mukaan katsota olevan keskenään sukua. Nämä kaikki kolme ryhmää ovat levinneet laajoille alueilleen myöhään ja siis syrjäyttäneet muita kieliä.

Tutkimuksessa on kahdenlaista ilmaa kysymyksestä, levittäytyivätkö varhaisimmin tunguusit vai turkkilaiset. Jälkimmäiset joka tapauksessa lähtivät kanta-alueeltaan Baikäljärven tienoilta liikkeelle ajanlaskun alun tienoilla, ja 1. vuosituhannen puolivälistä lähtien heidän tieltään syrjäytyi Keski-Aasiasta ennen kaikkea iranilaiskieliä sekä myös

uralilaisia ynnä niitä, mitä mahdollisesti oli yhä säilynyt ensin uralilaisen ja sitten iranilaisen ekspansion jäljiltä. Pohjois-Aasiassa on jäljellä pieniä ns. paleoaasialaisten kielten saarekkeita (kamtšaatkalaiset ja jeniseiläiset kielet sekä jukagiiri ja giljakkii; ne eivät muodosta yhtä ryhmää). Mongolikielten leviäminen alkoi vasta 1200-luvulla Täiŋgis-kaanin valloitusten myötä. Pienemmässä mitassa leviämisvoimaa on näyttänyt kamtšatkalainenkin kielikunta (kaikkiaan enintään 15 000 puhujaa), siitä nimenomaan täuuktai, johon osa sekä sen sukukielten että Aasian puoleisten eskimokielten puhujista on vaihtanut omansa etenkin venäläiskontaktin jälkeen mutta jonkin verran jo sitä ennen. Onko tällaisia suurleviämiä ja -vaihdoksia tapahtunut alueella ennenkin? Mahdotonta se ei olisi, sillä lännempänä uralilaiset kielet levisivät yli koko Pohjois-Venäjän jo useita tuhansia vuosia sitten. Mutta säilyneet paleosiperialaiset saarek kielet ovat heterogeeninen ryhmä, mikä viittaisi siihen, että turkkilaisten ja tunguusien ekspansion tieltä on väistynyt sekä kaikkien jäljellä olevien sukulaiskieliä että myös kokonaan tuntemattomien kielikuntien kieliä.

Olisi outoa, jos tunguusien ja turkkilaisten suuria alueita olisi heitä ennen peittänyt yksi laajalle levinnyt kielikunta, jonka alue näin tarkasti olisi peittänyt myöhempien ekspansioiden alle. Mahdollista on, että jokin jäljelle jääneistä ryhmistä olisi aiemmin levinnyt laajalle ja sitten supistunut tunguusien ja turkkilaisten tieltä nykyiselleen (tai pikemminkin eiliselleen). Vain nimistön ja sanastokerrostumien tutkimus voi paljastaa, onko alueella ollut aikaisemmin jokin valtakielikunta vai suuri hajanaisuus. Mutta kovin ihmeellinen sattuma olisi, jos mikään kielikunta ei olisi alueelta hävinnyt kokonaan vaan jokaisesta olisi nykyaikaan asti säilynyt ainakin yksi edustaja.

Keski-Aasiasta turkkilaiset syrjäyttivät ensi sijassa iranilaiskieliä, jotka itse olivat aikaisemmin levittäytyneet samalla tavoin. Kielten ja luonnonympäristön suhteita tarkastelevan ns. kieliekologian mukaan aro- ja muut tasankoseudut ovat otollisia yhden tai muutaman kielen tai kielikunnan dominanssille, kun taas metsä- ja vuoriseuduilla glottodiversiteetti eli kielten moninaisuus kukoistaa. (Tämä on tietenkin hyvin suurpiirteinen luonnehdinta - riittäähän esim. Euroopassa sekä metsiä että vuoristoja, ja kuitenkin maanosaa on kauan hallinnut yksi kielikunta lähes yksinvaltiaasti.) On oletettavissa, että jo iranilaiset kielet olivat syrjäyttäneet pääosan aikaisemman valta-alueensa muista kielistä.

Suuntana eteläinen

Etelä- ja Kaakkois-Aasiassa kieli- ja etnohistorian pitkän keston trendinä (niin kuin Ranskan annalistien historiakoulukunta sanoo) on ollut uusien ryhmien siirtyminen pohjoisesta etelään. Intiassa myöhäisin tätä lajia (ennen mahdollista) oli arjalaisten maahantulo 1700–1500-luvulla eKr. Heihin sulautui ensi sijassa dravidalaisia kansoja, joita niemimaan eteläosissa asuu vieläkin.

Aikaisemmin yleinen käsitys oli, että dravidakansat hallitsivat koko Intiaa ennen arjalaisia, ja Kaakkois-Intia on jäänyt heidän alueistaan jäljelle. On kuitenkin myös oletettu, että dravidat olisivat asuttaneet nimenomaan Pohjois-Intiaa ja vasta arjalaisten häätäminä siirtyneet vuorostaan valloittajina etelään. Kumpi malli pitäneekin paikkansa, Intian kolmas ja nykyisin pienin pääkielikunta, austroaasialaisten kielten mundahaara, on alueen vanhin, sillä kuten indoarjalaisista, myös dravidakielistä tunnetaan austroaasialaista substraattia (väistyneiden kielten myöhempiin jättämää jälkivaikutusta).

Kaakkois-Aasian kielellinen historia osoittaa, että jälkimmäinen dravidalahypoteesi, siis että dravidat olisivat siirtyneet Etelä-Intiaan vasta arjalaisten liikkeelle ajamina, ei ole mahdoton. Kaakkois-Aasian mannermaalla näet on Intian lailla kolme kielten pääkerrostumaa: sinotiibetiläiset (näistä nimenomaan tiibetiläis-burmalaiset) kielet, thaikielet sekä kuten Intiassakin vanhimpana austroaasialaiset – täällä mon-khmer-päahaara.

Thaikielten lähtöseuduksi tiedetään Etelä-Kiina, jossa ne olivat tärkein ryhmä ennen kuin kiinalaiset valloittivat alueen, joka vähitellen kiinalaistui. Tulokkaihin sulautui osa thaikansoista, joitakin elää yhä kaikkein eteläisimmässä Kiinassa, mutta pääalue on nykyään Kaakkois-Aasia, jonne thaikansoja siirtyi pohjoisten valloittajien tieltä. Thaikielet syrjäyttivät austroaasialaisia kieliä, mutta myöhemmin ovat molemmat ryhmät väistyneet laajoilta alueilta tiibetiläis-burmalaisien tieltä. Kun austroaasialaiset kielet ovat vanhin suuri kielikerrostuma sekä Kaakkois-Aasiassa että Intiassa, lienee niiden välinenkin alue ollut joskus historiassa austroaasialaista. Mutta alkuperäistä ei tämäkään suuri levinneisyys liene ollut, vaan vuorostaan aikaisemman leviämisen tulosta. Alue on niin laaja

ja myös metsäinen ja vuoristoinen, että aikaisemmat ryhmät ovat luultavasti olleet hajanaisempia kuin Keski- ja Pohjois-Aasiassa. Niitä on jäänyt vähemmän jäljelle kuin pohjoisempina: lähinnä nahali Keski- ja buruääski Pohjois-Intiaan sekä andamaanilaiskielten vähäiset rippeet.

Ennustaminen on vaikeaa – etenkin menneisyyden

Käsitlemiäni kielikunta- ja kerrostumakysymyksiä yhdistää alkupuolella mainittuihin historiallisiin kielenvaihdoksiin se, että molemmissa ovat vaikuttavina voimina olleet poliittisen dominanssin ohella demografia (väestösuhteet) ja kulttuuritaso. Koska lopputulos (siis vaihtavatko kieltään alistetut, valloittajat vai eivätkö kummatkaan) vaihtelee suuresti, kehityksen voi selittää vain kussakin tapauksessa erikseen tutkimalla ryhmien kulttuurisia, sosiaalisia ja väestöllisiä suhteita.

Miksi esimerkiksi sekä Intiassa että Kaakkois-Aasiassa voimakkaamman ryhmän A liikkeelle sysäämä ryhmä B osoittautui vuorostaan voimakkaammaksi kuin alueiden vanhin suuri ryhmä C – Intiassa siis dravidalaiset väistyivät arjalaisen tieltä ja Kaakkois-Aasiassa thailaiset sinotiibetiläisten, mutta molemmat syrjäyttivät alueen aiempia valtakielä austroaasialaisia? Olisihan loogisesti ollut yhtä mahdollista, että dravidalaiset ja thailaiset kielet ja kansat olisivat, värikkäästi ilmaisten, musertuneet pohjoisen (arjalaisen tai sinotiibetiläisen) vasaran ja eteläisen (austroaasialaisen) alasimen väliin.

Kun näin ei käynyt, tämä saattaa viitata esimerkiksi teknisten innovaatioiden etenemissuuntaan ryhmältä toiselle. Mikään todiste se ei tietenkään ole, mutta se on mahdollinen ja testattava hypoteesi, jonka jäljille meitä on ohjaamassa kielihistoria.

Tunnettu periaate kuuluu: Nykyisyys on menneisyyden avain. Vaikka tämä kulttuuritieteissä on varauksellisempi totuus kuin luonnonhistoriassa, artikkelin alkuosassa käsittelemäni, historiallisiin valloituksiin liittyvät kielenvaihtotapaukset (sinänsä kaikkea muuta kuin lopullisesti selvitetty) voivat luoda valoa myös kirjoituksen takaisten aikojen suuriin kielenvaihdoksiin ja kielikuntien leviämiseen. Samanlaiset sosiokulttuuriset tekijät kun lienevät vaikuttaneet molempiin prosesseihin.

*Kirjoittaja on filosofian maisteri. Häneltä ilmestyi viime syksynä teos *Maailman kielet ja kielikunnat* (Gaudeamus 1998). Kirjoitus perustuu esitelmään Suomen Itämaisessa Seurassa 24.2.1999.*